

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ПОНОМАРЕНКО Валерій Миколайович

УДК 32:37 (477)(043.3)

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА АНАЛІЗ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник –

доктор історичних наук, доцент,
Савельєв Володимир Леонідович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
професор кафедри соціальної філософії
та філософії освіти.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук
Самчук Зореслав Федорович,
Інститут вищої освіти НАПН України,
провідний науковий співробітник;

кандидат політичних наук
Горбатенко Ірина Анатоліївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри політології.

Захист відбудеться 3 грудня 2010 року о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ - 30, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ - 30, вул. Пирогова, 9

Автореферат розіслано 2 листопада 2010 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.А.Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Держава завжди приділяла особливу увагу системі освіти, розглядаючи її як спосіб збереження і розвитку цивілізованості країни і надаючи державне замовлення на формування визначеного типу особистості. У розвинених країнах освітня політика виступає важливою частиною соціальної стратегії держави. Освіта і спрямовуюча її розвиток освітня політика виходять на перший план у програмах суспільних реформ. В умовах інформаційного суспільства, раціоналізації професійної діяльності людини, альтернативного характеру розвитку самого освітнього процесу, інформатизації громадського життя в цілому питання освітньої політики потребують глибокого і комплексного міждисциплінарного наукового аналізу.

Політико-освітня проблематика до певного часу була відносно новою для вітчизняної науки темою. Однак, в наш швидкоплинний час відбуваються не тільки радикальні зміни у світовій, регіональній та національній освітній політиці, але й неухильно зростає необхідність оперативної та кваліфікованої реакції на ці процеси у науковому та експертному середовищі. Практична та теоретична обумовленість цього процесу полягає, з одного боку, у посиленні суспільного попиту на наукові та експертні оцінки політико-освітньої динаміки, а також пояснюється внутрішньою логікою розвитку наукових знань про освітню політику, з іншого.

Після прийняття Національної доктрини розвитку освіти у XXI столітті в суспільстві не бракує зусиль з боку різноманітних соціальних інституцій, перш за все державних, зробити освітню політику більш науково обґрунтованою, сучасною та збалансованою. У контексті пошуку дієвих стратегій удосконалення національної системи освіти пропонуються різні рецепти та засоби подолання існуючих проблем. Їх авторами виступають науковці державних установ, викладачі вищих навчальних закладів, експерти незалежних аналітичних центрів, громадських об'єднань, політичних партій тощо. За роки незалежності інтелектуальним сектором вже напрацьовано відповідний масив матеріалу, змістом якого є дослідження та аналіз освітньої політики. Це знайшло своє втілення у монографіях, статтях, матеріалах конференцій, аналітичних документах, Інтернет ресурсах.

Зростання інтересу до цієї проблематики відбувається в контексті, перш за все, всебічної глобалізації суспільного життя. Інтенсифікуються культурні, освітні, наукові зв'язки, розширюється мережа контактів між націями та народностями. Створюються та зміцнюються передумови для полікультурного розвитку, освіти та виховання, формування універсальних людських цінностей. Глобалізація – це нові можливості і нові проблеми та виклики для освіти на всіх рівнях: світовому, регіональному, національному, місцевому.

Глобалізація – це особливий виклик для нашої країни, яка має вирішувати завдання, пов'язані з утвердженням державності, пошуком свого місця в регіоні та світі. Відбувається складний процес пошуку входження в загальноцивілізаційний, культурний та освітній світовий поступ. Особливе значення у визначенні вірних орієнтирів розвитку української освіти відіграє освітня політика. Усвідомлення цього фактору знайшло своє відображення у формуванні відповідної дослідницької інфраструктури, зростанні кількості наукової та навчально-методичної літератури, формуванні відповідного контингенту дослідників та аналітиків освітньої політики. Зростають масштаби співпраці із зарубіжними вченими, навчальними закладами, фондами, аналітичними центрами. Постає подвійне завдання – з одного боку, назріла нагальна потреба аналізу та узагальнення здобутків попереднього дослідницького досвіду, з іншого, – визначення подальших напрямів системного вивчення феномену освітньої політики в глобальному, регіональному та національному вимірах. Саме на цих проблемах автор зосереджує свою увагу.

Наукова література, що прямо чи опосередковано торкається проблеми освітньої політики, надзвичайно чисельна та різнопланова, охоплює широке коло філософських та політичних проблем, питань змісту освіти та управління системою освіти на різних рівнях. Загальноцивілізаційний, ціннісний вимір освіти як соціального явища розглядається в працях представників соціальної філософії, філософії освіти, соціології освіти та педагогічної науки. Загальнометодологічні підходи до аналізу освітньої політики розробляються в контексті політичної науки, теорії державного управління та державної політики.

В Україні останнім часом досить активно розвивається політична аналітика. Її органічною складовою є аналіз суспільної (публічної) політики. Закладено основи загальнометодологічних засад дослідження та аналізу освітньої політики, відбувається становлення окремого міждисциплінарного напрямку.

Напрацьовані знання та існуючі методологічні підходи до вивчення освітньої політики досягли рівня, що потребує відповідного аналізу, систематизації та осмислення, на основі чого можуть бути визначені напрями подальших досліджень зазначеного суспільного феномену. Враховуючи актуальність, практичну потребу та недостатньо повну розробленість основного кола проблем й було обрано предмет, визначено мету і завдання дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах Тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних

наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М.П.Драгоманова (протокол №7 від 31 січня 2008 року).

Метою дисертаційного дослідження є системний аналіз передумов виникнення, процесу становлення і перспектив розвитку наукових досліджень та аналізу освітньої політики в Україні, визначення їх теоретичних та аналітично-прогностичних можливостей, реального впливу на процес формування та здійснення освітньої політики в українському суспільстві.

Мета зумовлює потребу виконання таких **завдань**:

- розкриття особливостей формування концептуально-понятійного поля в сфері досліджень та аналізу освітньої політики в європейському та світовому контексті;
- аналіз напрямів інституціалізації досліджень та аналізу освітньої політики як окремого наукового напрямку;
- визначення стану та перспектив наукових досліджень освітньої політики в Україні;
- обґрунтування місця та ролі аналізу освітньої політики в політичній аналітиці;
- визначення теоретичної та практичної значущості політико-освітньої проблематики у вирішенні нагальних проблем реформування освіти в Україні.

Об'єкт дослідження – сфера взаємовідносин між політикою і освітою як інституціонально-функціональних підсистем суспільства.

Предмет дослідження – особливості процесу становлення, сучасного стану, перспектив розвитку досліджень та аналізу освітньої політики в Україні; інтеграційний потенціал політичної науки в інституціалізації нового міждисциплінарного напрямку.

Методологічну основу дослідження складає комплекс філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Це дозволило забезпечити єдність гносеологічного, соціально-філософського та політологічного аналізу освітньої політики у зв'язку з іншими компонентами суспільно-політичного життя, обґрунтованість і достовірність наукових результатів.

У дисертації використовувались методи діалектики, системного та порівняльного аналізу тощо. Стрижневим є метод системного аналізу, який дозволив забезпечити розгляд процесу, результатів досліджень та аналізу освітньої політики у її цілісності, визначити та обґрунтувати їх місце в системі знань та уявлень про політичне та освітнє життя суспільства, перш за все, українського. Діалектичний метод дозволив авторові проаналізувати предмет дослідження у його основних, визначальних соціальних взаємозв'язках та взаємозалежностях. Для формулювання рекомендацій та пропозицій

використовувалися деякі елементи програмно-цільового підходу та моделювання.

Порівняльний метод покладено в основу оцінок наявних підходів, інтерпретацій та тлумачень феномену освітньої політики у вітчизняному та світовому дискурсі. Структурно-функціональний метод дав можливість дослідити інституційну будову досліджень та аналізу освітньої політики в Україні, визначити їх функціональне призначення в системі суспільно-гуманітарних наук.

Мета застосування історичного методу – розгляд етапів становлення та розвитку наукових досліджень та аналізу освітньої політики в Україні, чинників формування експертного середовища та концептуально-понятійної сфери. Використовується також міждисциплінарний підхід до аналізу теорії і практики освітньої політики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що *вперше* у вітчизняній політичній науці виявлено, обґрунтовано та систематизовано досвід та шляхи становлення вітчизняних досліджень та аналізу освітньої політики в європейському та світовому контексті, визначено шляхи їх подальшого розвитку.

У дисертації сформульовані положення, що розкривають наукову новизну і виносяться на захист:

- визначено та розкрито інтеграційний потенціал політичної науки в процесі розвитку досліджень та аналізу освітньої політики в контексті соціально-гуманітарних наук;

- запропоновано періодизацію процесу формування сфери досліджень та аналізу освітньої політики в Україні;

- *дістав подальшого розвитку* порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень та аналізу освітньої політики, виявлено їх загальні риси та відмінності, визначено основні підходи та наукові методи дослідження;

- *поглиблено* аналіз особливостей процесу формування концептуально-понятійного поля досліджень та аналізу освітньої політики у вітчизняній політичній науці;

- визначено місце та роль аналізу освітньої політики в політичній науці, сфера його застосування, пізнавальні можливості;

- сформульовано ряд практичних рекомендацій стосовно подальшого розвитку досліджень та аналізу освітньої політики як сфери наукової діяльності та навчальної дисципліни.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів визначається сукупністю положень, що визначають наукову новизну роботи. Вони дозволяють з'ясувати сутність та особливості одного із міждисциплінарних напрямів у політичній науці та суспільствознавстві –

досліджень та аналізу освітньої політики, окреслити його місце в системі наукового пізнання політико-освітньої сфери суспільства, розкрити механізм використання відповідного концептуально-понятійного арсеналу.

Сформульовані практичні рекомендації можуть бути використані політичними аналітиками, фахівцями органів влади та місцевого самоврядування у процесі розробки та реалізації освітніх проектів та програм на загальнодержавному, обласному та районному рівнях. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані у начально-виховному процесі при підготовці курсів і спецкурсів з політико-філософської проблематики у філософії, політичній науці, культурології, теорії держави і права, теорії державного управління тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях і семінарах, а саме: II Всеукраїнському форумі «Приватна школа як засіб розвитку громадянського суспільства» (м. Київ, 2008); Першому міжнародному форумі освітянських керівників «Лідери української школи: роль директора сучасного навчального закладу» (м. Київ, 2008); III Всеукраїнському форумі «Приватна школа як засіб розвитку громадянського суспільства» (м. Київ, 2009); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове регулювання вищої освіти України: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Київ, 2009); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України» (м. Київ, 2010); Семінарі Світового банку з питань освітньої політики «Ефективне використання ресурсів. Консолідація мережі шкіл в Україні» (м. Київ, 2010).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 4 наукові статті, із них 3 – у фахових виданнях з політичних наук, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (187 позицій). Загальний обсяг дисертації – 187 сторінок, із них основна частина – 168 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність, характеризується стан її розробки, визначено предмет, об'єкт, мета та завдання дослідження, його теоретико-методологічна основа, розкрито наукову новизну дослідження та практичну цінність одержаних результатів, формулюються основні положення, що виносяться на захист, визначається структура та обсяг дисертації, подаються відомості про апробацію результатів дослідження.

Перший розділ – «Теоретико-методологічні засади дослідження освітньої політики» – складається з двох розділів, в яких розглядаються особливості інституціалізації концептуально-політичного поля досліджень та аналізу освітньої політики як міждисциплінарного напрямку.

В підрозділі 1.1. – «Формування концептуально-понятійного поля сфери досліджень та аналізу освітньої політики» – розглядаються особливості інтерпретації базових понять «освіта» та «політика» у вітчизняній науці. Докладно аналізуються головні концептуальні підходи щодо сутності розуміння поняття «освіта» з позиції соціальної філософії та філософії освіти. Її квінтесенція – теза про універсальний характер освіти, що визнається представниками гуманітарних дисциплін і визначає зміст існуючих визначень поняття «освіта». Інструментарієм, необхідним для розуміння процесів соціалізації, забезпечує соціологія освіти. У роботі визначається роль економічної науки в дослідженні освітньої політики, зокрема в контексті концепцій «людського» та «соціального капіталу».

Визначальною, інтегральною складовою досліджень освітньої політики є характеристика проблеми управління освітнім процесом, визначення його змісту і пріоритетних напрямків, адекватних потребам сучасного суспільства. До різних аспектів цієї проблематики, що є прерогативою, перш за все, політичної науки, звертались: В. Андрущенко, Б. Андрусишин, О. Бабкіна, В. Бебик, І. Варзар, В. Гальперіна, М. Головатий, В. Горбатенко, І. Горбатенко, О. Дем'янчук, В. Журавський, О. Картунов, С. Клепко, К. Корсак, В. Кремень, Ф. Рудич, С. Рябов, В. Савельєв, С. Савченко, Ю. Терещенко, В. Тертичка, О. Тягло, А. Шоркін та інші.

Характер взаємовідносин між політикою і освітою, як функціональними підсистемами суспільства, розглядається в існуючій літературі крізь призму явищ і процесів, що уособлюються поняттями «соціальні інтереси» та «влада». У процесі розробки цієї проблематики українські дослідники досить конструктивно вирішують проблему адекватного застосування англійських за походженням термінів «політика», «освітня політика» для характеристики політико-освітніх процесів в українському суспільстві. У цьому контексті напрацьовано досить вагомий матеріал, що органічно вкладається в європейський та світовий дискурс. Відбувається процес формування узгодженого термінологічного поля.

Незаперечним позитивом зусиль українських дослідників є спроби обґрунтування ними критеріїв визначень поняття «освітня політика» в контексті політичної науки. Враховується, перш за все, інституційно-функціональні характеристики зазначеного феномену, його природа, а також відмінності між двома значеннями терміну у його англійських еквівалентах – politics та policy. Українські дослідники довели неконструктивний характер

спроб винайти універсальне визначення багатовимірного суспільного явища – освітньої політики.

У підрозділі 1.2. – *«Інституціоналізація досліджень та аналізу освітньої політики як міждисциплінарного напрямку»* – досліджується процес інституційного оформлення відповідної наукової сфери у наступних формах – в академічних установах (науково-дослідницькі центри, наукові інститути тощо) у вищих навчальних закладах, у державних структурах (інформаційно-аналітичні центри, консультативні ради), у громадських організаціях (асоціації, академії, союзи тощо). Розглядається зміст періодичних конференцій, процес реалізації відповідних проектів, аналізується робота донорських організацій та фондів.

Виявлено, що серед академічних установ, що досліджують проблеми освіти, незаперечне лідерство належить ряду інститутів Національної Академії педагогічних наук України (НАПН України). Головна функція науковців НАПН України – супровід освітніх реформ, метою яких є створення органічно цілісної системи освіти, яка б відповідала національним інтересам і світовим тенденціям розвитку, забезпечення підготовки фахівців, здатних втілювати їх в практику.

Питання освітньої політики є об'єктом уваги цілого ряду науково-дослідних інститутів в системі Національної академії наук України. Це, насамперед, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Кураса, Інститут держави і права імені В.М. Корецького, Інститут світової економіки та міжнародних відносин НАН України.

Політико-освітня проблематика вивчається науковцями ряду науково-дослідних галузевих інститутів. Це, насамперед, Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. Питання освітньої політики, як свідчить проведений аналіз публікацій інституту, розглядаються, як правило, з точки зору їх значення для сучасної та майбутньої долі країни. Це знаходить свій прояв у науково обґрунтованих рекомендаціях та порадах для виконавчих структур.

Важливу роль у дослідженні питань освітньої політики відіграють науковці Національної академії державного управління при Президентові України. При плануванні науково-дослідних робіт пріоритет віддається дослідженням та розробкам, які проводяться за дорученням Президента України, Секретаріату Президента України, Кабінету Міністрів України, за державними науковими і науково-технічними та іншими програмами.

Політико-освітня проблематика є однією із головних у діяльності громадських науково-дослідницьких та аналітичних центрів з початку 90-х років ХХ ст. У роботі аналізується діяльність Міжнародного фонду «Відродження», в якій важливе місце належить освітнім проектам. Фонд брав

активну участь у розробці Національної доктрини розвитку освіти України в ХХІ ст., фінансував діяльність «Лабораторії наукового перекладу», разом із видавництвом Соломії Павличко «Основи» забезпечував переклад і видання праць відомих західних фахівців у сфері досліджень та аналізу освітньої політики, його співробітники доклали значних зусиль до впровадження в українське наукове середовище основ одного із напрямів науки про політику – аналізу освітньої політики. Внесок Фонду «Відродження» у справу інтеграції відповідного сегменту українського суспільствознавства у європейський та світовий дискурс важко переоцінити.

Досить послідовно теоретичні напрацювання з аналізу освітньої політики реалізовували на практиці науковці та аналітики Міжнародного центру перспективних досліджень, який було засновано у 1994 р. за ініціативи Інституту відкритого суспільства (Будапешт). Протягом 90-х років ХХ ст. було реалізовано ряд проектів, мета яких - реформування місцевої освітньої політики, зокрема у Львові, Івано-Франківську, Тернополі. Позитивною особливістю цих проектів було те, що науковці, представники громадськості вперше у вітчизняній практиці заговорили про можливість та здійснення освітньої політики на регіональному та місцевих рівнях.

Ряд аналітичних доповідей, присвячених політико-освітнім проблемам, було оприлюднено Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова після його створення у 2001 році. Питання освітньої політики тією чи іншою мірою заявляють про себе в діяльності інших аналітичних центрів. Серед них: CFSE Україна – Центр соціально-економічних досліджень, Соціально-гуманітарний консорціум (СГК) «Генеза», Інститут політики, Інститут реформ, Фонд імені Фрідріха Берта та інші. Ядром українських think tanks виступає Київ.

Справжнім проривом у справі формування сфери досліджень та аналізу освітньої політики слід вважати підготовку Національної доктрини розвитку освіти України в ХХІ ст., яка здійснювалась в рамках спільного проекту Міністерства освіти та науки України, ПРООН та Фонду «Відродження». Аналіз роботи цього проекту свідчить, що цілий ряд речей в його рамках відбувались в Україні практично *вперше*. Це стосується насамперед, активного та масштабного застосування в процесі роботи над документами методології аналізу освітньої політики, яка активно пропагувалась зарубіжними експертами, які працювали в єдиній команді із українськими науковцями.

Розробка Національної доктрини обумовила суттєве пожвавлення дослідницької та аналітичної роботи у сфері освітньої політики. Тривалий термін реалізації вищезазначеного проекту, стабільне фінансування дозволили здійснити цілий ряд досліджень в рамках спеціальних дослідницьких груп, які заклали підвалини нових напрямів дослідження та аналізу освітньої політики в

Україні. Деякі безпосередні учасники проекту цілком присвятили свою подальшу наукову діяльність дослідженню політико-освітньої проблематики. В результаті почала неухильно зростати кількість публікацій – спеціальних статей, розділів у монографіях, відповідних сюжетів у довідкових виданнях, монографічних досліджень.

Отже, протягом десятиріччя в Україні досягнуто нового рівня інституціоналізації сфери досліджень та аналізу освітньої політики як в організаційному, так і теоретико-методологічному плані. Визначились наукові установи, коло вчених, що займаються даною проблематикою, формується концептуально-термінологічне поле, започатковується поступова інтеграція у європейський та світовий дослідницький простір. Суттєвим недоліком залишається недостатня взаємодія та співробітництво між наявними науковими силами в Україні.

У другому розділі – **«Дослідження освітньої політики: стан і перспективи»**, який складається з двох підрозділів, розкрито особливості існуючих підходів до вивчення політико-освітньої проблематики в світовому, європейському та українському контексті.

У підрозділі 2.1. – *«Особливості дослідження освітньої політики»* – наголошується, що розуміння сучасного стану досліджень в Україні неможливе без врахування впливу на них західних наукових традицій. Перш за все, з точки зору застосування відповідного концептуально-понятійного апарату. У публікаціях українських дослідників досить професійно відпрацьоване питання використання понять «politics» та «policy» для характеристики різних аспектів освітньої політики. Вивчення освітньої політики потребує як знань про сферу політики, так і знань в сфері філософії політики, філософії освіти, соціології освіти, економіки освіти, психології, педагогіки тощо.

У роботі докладно розглядається питання співвідношення та взаємодії головних підходів у дослідженні освітньої політики. Практика довела, завдяки зусиллям прибічників багатовимірного підходу до вивчення освітньої політики, їх концептуальну взаємозалежність. Вивчення освітньої політики як «politics» - це прерогатива політичної науки, політичної філософії, політичної соціології, а вивчення освітньої політики як «policy» - це предмет науки про суспільну (державну) політику, органічною складовою якої є аналіз освітньої політики (Education Policy Analysis). Диференціація та взаємодія досліджень освітньої політики має місце і в політичній аналітиці – специфічній галузі наукового пізнання та практичної діяльності.

Оскільки дослідження освітньої політики як «politics» неможливе поза межами політичної науки, її стан в Україні є об'єктом спеціального аналізу у роботі. У сучасній політичній науці наявні інтерпретації освітньої політики спираються на чотири основні підходи у розумінні політичної системи:

структурно-функціонального, біхевіористичного, інституційного та системного. Суттєвий вплив на позицію українських вчених має концепція політичної системи Д. Істона, зокрема у вивченні питань взаємодії освітніх організацій та суспільного середовища. Завдання дослідника освітньої політики як «politics» полягає у вивченні реального стану речей як у зовнішньому, так і внутрішньому середовищі навчального закладу.

У працях українських вчених докладно проаналізовано ряд головних особливостей сучасного стану політичної науки, який безпосередньо впливає на характер і якість наукових розвідок в царині освітньої політики. Це, насамперед, дослідження таких фахівців, як: О. Бабкіна, І. Горбатенко, І. Варзар, О. Габріелян, М. Михальченко, Ф. Рудич, С. Рябов, О. Тягло, А. Шоркін та інші.

У політичній науці, згідно висновків українських вчених, домінуючим залишається описовий підхід, що, відповідно, позначається і на інтерпретаціях проблем освітньої політики. Досить поширеними є абстрактні, загальні розмірковування про її роль в українському суспільстві, вплив на його розвиток. Відчувається брак спеціального, конкретного концептуально-методологічного інструментарію. Вчені часто захоплюються хибними, штучними проблемами, оперуючи готовими штампами, без критичного, побудованого на емпіричних дослідженнях, формування дефініцій. Часто відбувається підміна політичної науки юриспруденцією. Має місце дублювання проблематики, невизначеність ліній розмежування між різними науками.

В існуючій літературі докладно проаналізовано характер політичного режиму в країні, особливості політичної та партійної систем, характер їх функціонування, чимало уваги приділяється якості правлячої еліти, функціонуванню механізму взаємодії існуючих гілок влади. Одна із суттєвих характеристик українського суспільства, що позначається на змісті та особливостях формування та здійснення освітньої політики – це майже суцільна тінізація її політичного простору, зрощення бізнесу та влади, практично тотальна корупція, яка, з точки зору українських дослідників, перетворилась у своєрідний системоутворюючий елемент життя суспільства. Найнебезпечніший вид корупції – політична корупція. Олігархічний принцип організації влади, відомчі інтереси, клановість, інерційність політичної культури населення, гостра криза ідентичності, що переживає соціум – характерні особливості середовища, в якому формується та реалізується освітня політика.

У підрозділі 2.2. – «Політика освітніх реформ» – розглядається одна із ключових проблем у сфері досліджень освітньої політики – це визначення її місця і ролі у реформуванні системи освіти. Численна література присвячується розгляду «життєвого циклу» сучасної «типової» освітньої реформи, яка

вивчається як «політичний процес». Автори «реформознавчих» досліджень, в свою чергу спираються на більш загальні теорії суспільства. Ключові поняття в них, якщо мова йде про Україну, – «трансформація», «трансформаційне суспільство», «перехід», «перехідне суспільство», «демократизація», «демократичне перетворення» і т.п. До цієї проблеми у своїх працях звертались: В. Бабкін, В. Брустінов, В. Горбатенко, О. Долженков, В. Крисаченко, М. Михальченко, В. Пазенок, Ф. Рудич, В. Селіванов, В. Степаненко та інші.

Українське суспільство, в контексті усвідомлення хибності застосування традиційних підходів західної «транзитології» до інтерпретації вітчизняних політичних реалій, в тому числі і освітньої політики, здійснює пошук та обґрунтування адекватних національним традиціям моделей суспільного розвитку. У роботі аналізуються різні варіанти. Один із них – модель «організованого суспільства», яка обґрунтовує та пропонує напрями переходу до «дійсних основ цивілізованого розвитку», визначає механізм створення цілісної системи освіти, яка б відповідала національним інтересам і світовим тенденціям розвитку.

У роботі констатується, що досвід реформування вітчизняної освіти докладно розглянуто в існуючій літературі. Визначено стан освітніх реформ, аналізуються їх цілі, напрями, очікувані результати та наслідки. Суперечливі, неоднозначні результати освітніх реформ 90-х років ХХ ст. були враховані у процесі підготовки Національної доктрини розвитку України в ХХІ ст. Цей документ визначив наступні завдання: зміцнення національної системи освіти, її адаптація до ринкових та демократичних перетворень, повномірне входження освіти України в європейський освітній простір. Існуюча численна література відображає, аналізує та інтерпретує весь спектр проблеми та питань, що знайшли своє відображення в Національній доктрині.

Предмет особливої уваги українських дослідників – «передісторія» і «суто історія» Болонського процесу. Визначено критерії їх періодизації, докладно розкрито зміст головних документів (декларацій, конвенцій, угод тощо). З'явилися публікації, в яких визначається філософський прогноз розвитку і виходу освіти за межі Болонського процесу, контури цього виходу, в якому змістовному контексті відбуватимуться зміни у вищій освіті в найближчі двадцять років. Цей напрям досліджень є важливим і перспективним з точки зору системного аналізу стану речей в світі та усвідомлення уроків попередніх періодів освітніх реформ в Україні.

Необхідним елементом розуміння всієї складності процесу перетворень є дослідження чинників та умов їх впровадження – як внутрішніх, так і зовнішніх. В існуючій літературі (В. Андрущенко, В. Бебик, В. Кремень, К. Корсак, С. Ніколаєнко, В. Журавський, В. Курило та інші) особлива увага

звертається на відсутність чіткої загальнодержавної стратегії реформ, нестабільне фінансування потреб освіти, неефективне використання наявних ресурсів, пасивна позиція очікування з боку освітянського загалу, невизначеність орієнтирів щодо ідеологічної консолідації суспільства тощо. Універсальним зовнішнім чинником впливу на хід освітніх реформ є глобалізація, впливу якого не може уникнути жодна національна освітня система. Ключова проблема для України – гармонізація потреб державотворення із викликами глобалізації.

У третьому розділі – **«Аналіз освітньої політики»** – розглядаються особливості становлення і розвитку прикладної політичної аналітики та робиться спроба окреслити місце проблематики освітньої політики у даній науковій галузі.

У підрозділі 3.1. – *«Статус аналізу освітньої політики»* – розкривається зміст основних підходів представників науково-експертної спільноти (О. Валецький, К. Ващенко, С. Вировий, В. Горбатенко, Ю. Кальниш, А. Коваленко, С. Телешун, В. Тертичка та інші) до розуміння функцій прикладної політичної аналітики, її неодмінних складових – політичного аналізу, аналізу суспільної (державної) політики та політичного прогнозування. У роботі докладно проаналізовано зміст дискусій у вітчизняній літературі з приводу вживання відповідної термінології, зокрема поняття «public policy» у перекладі на українську мову. Про це йдеться в працях О. Дем'янчука, В. Гальперіної, О. Кілієвича, А. Колодій, В. Савельєва, В. Тертички.

Термінологічні питання і надалі займатимуть важливе місце в процесі розвитку можливостей аналізу освітньої політики у вивченні того, що робить держава у сфері освіти, чому і з якими наслідками. Аналіз освітньої політики – це інструментальне знання, знаряддя вирішення конкретних проблем. Українські дослідники визначають аналіз політики як пораду – рекомендацію, як комплекс аналітичних процедур, що стосується вироблення рекомендацій органам влади щодо вироблення найефективнішого курсу дій.

У роботі аналізуються обмеженості та визначаються межі евристичності процедур аналізу політики, фактори ризику у їх застосуванні. Одна із головних причин, що лежить в сфері політичної гносеології – проблема неповноти та неточності інформації. Існують також пастки, що перешкоджають виробленню відповідних політичних стратегій. Свою роль відіграють невизначеність та непередбачуваність політики, в тому числі й освітньої. Їх класифікація, характеристика за об'єктами та параметрами – об'єкт особливої уваги українських дослідників (О. Дем'янчук, І. Іванюк, С. Клепко, В. Савельєв). Хоча, з нашої точки зору, недостатньо уваги в зв'язку із цим приділяється саме освітній політиці, її особливостям.

В Україні за останні десять років відбулось досить широке впровадження процедур аналізу політики. Вітчизняні дослідники виділяють чотири сфери такої діяльності – розробка загальнодержавних та інших цільових програм, регламентування діяльності центральних органів влади, аналіз впливів регуляторних заходів державної політики і, нарешті, бюджетний процес.

Питання впровадження в практику політичного процесу аналізу освітньої політики перебували в центрі уваги науковців Школи політичної аналітики Національного університету «Києво-Могилянська Академія», ряду аналітичних центрів, зокрема Міжнародного центру перспективних досліджень, Фонду «Відродження». За ініціативи запрошених міжнародних експертів відповідні процедури аналізу освітньої політики пропагувались і застосовувались у процесі підготовки матеріалів Національної доктрини розвитку освіти України у XXI ст. Особливий наголос робився на інструментальному характері аналітичних процедур, на засвоєнні технології підготовки та впровадження стратегічно важливих освітніх документів в західних країнах.

У роботі наголошується, що результатом діяльності різноманітних інституцій та окремих науковців аналіз освітньої політики обійняв належне місце в структурі вітчизняної політичної аналітики. Ця дисципліна має чітку практичну спрямованість, є органічною складовою відповідного світового дискурсу.

Підрозділ 3.2. – «Проблема механізмів формування та здійснення освітньої політики у сучасній науці» – присвячено аналізу зарубіжних та вітчизняних публікацій, об'єктом яких є дослідження процесу формування та впровадження освітньої політики. Найбільш поширеними у вітчизняній літературі є уявлення про циклічний характер суспільної (державної) політики. Найважливіша перевага цієї моделі є полегшене розуміння творення політики (полісу) через дослідження її окремих стадій – від усвідомлення проблеми до оцінювання результатів політики.

У роботі звертається увага на ряд недоліків циклічної моделі освітньої політики. Це, насамперед, її схематичність, лінійність, яка часто не підтверджується практикою, брак поняття про причинний зв'язок, недооцінка складності процесу політики.

Циклічне бачення політики знайшло застосування в інтерпретації змісту сучасних освітніх реформ, що спираються на так званий «політичний підхід». У цьому контексті у вітчизняній та зарубіжній літературі докладно аналізується зміст окремих «циклів» або «фаз», «етапів», «стадій» процесу формування та здійснення процесу освітньої політики, перш за все такою, що має своєю метою здійснення реформ.

Концептуально-операційні напрацювання вітчизняних суспільствознавців стали основою аналітичних матеріалів, що готувались різноманітними

науковими установами. У роботі аналізується діяльність відповідних дослідницьких інститутів НАПН України, які визначили та обґрунтували проблеми, що потребують вирішення на рівні освітньої політики по 15 загальних (наскрізних) стратегіях розвитку освіти для інформаційного суспільства. Ці стратегії обґрунтовуються у «Білій книзі національної освіти України», яку підготували науковці НАПН України. Було оприлюднено також альтернативний проект – «Білу книгу», яка відображає позицію педагогів-практиків.

У роботі аналізується один із важливих елементів творення освітньої політики – стратегічне планування, зокрема його практичні аспекти, що виявляють себе в різноманітних існуючих моделях. Органічна складова стратегічного планування – політичне прогнозування. У роботі розглядаються три принципові форми стратегічного прогнозування – проектування, завбачення та припущення, обґрунтовуються перспективи розвитку цих форм в контексті прогнозування розвитку української освіти на перспективу – 10-20 років.

Проблема оцінювання результатів освітньої політики розглядається у роботі аналізу реакцій суспільства на особливості впровадження в Україні Болонського процесу. Предметом уваги є позиція його основних учасників – студентів, викладачів, українців, громадських діячів, політиків.

У **Висновках** узагальнюються результати дослідження.

Встановлено, що дослідження та аналіз освітньої політики як окремий науковий напрям набув виразних інституційних та концептуальних ознак на початку першого десятиліття ХХІ ст. Визначились, у відповідності з потребами теорії і практики, дослідники та підрозділи в наукових установах, навчальних закладах, аналітичних центрах, головним напрямом діяльності яких стала розробка політично-освітньої проблематики. З'явилися перші дисертаційні роботи, підручники, навчальні програми, статті.

Політична наука відіграє особливу роль у становленні та розвитку нового наукового напрямку. У першу чергу це стосується визначення тематики та напрямів досліджень, формування та застосування теоретико-концептуального арсеналу, що спирається, насамперед, на сучасні теорії політичних та партійних систем, теорії держави та громадянського суспільства, політичного процесу, політичної культури, сучасні інтерпретації ідеології та політичної свідомості. Практика свідчить, що саме в контексті політичних досліджень та аналізу освітньої політики послідовно реалізується ідеолого-засаднича функція соціальної філософії, філософії політики, філософії освіти, а також потенціал соціології освіти, економіки освіти, порівняльної педагогіки та інших наук.

Детальний аналіз існуючої літератури свідчить, що представники української політичної науки беруть активну участь у розробці теоретико-

методологічних засад досліджень та аналізу освітньої політики. Предметом особливої уваги є проблема інтеграції вітчизняної науки у світовий інформаційний простір та дослідницький дискурс.

Практика свідчить, що без ґрунтовного засвоєння доробку зарубіжних дослідників, які є піонерами у визначенні сучасної теоретико-методологічної бази досліджень та аналізу освітньої політики, українські науковці не мали б можливості вийти на сучасний рівень у цій науковій сфері. Позитивним фактором в цьому відношенні є збільшення кількості спільних проектів вітчизняних та зарубіжних вчених, зростання контингенту українських вчених, що проходять стажування у зарубіжних університетах та науково-дослідницьких установах. Але говорити про задовільний, що відповідав би сучасним вимогам, рівень інтеграції різних національних традицій було б зарано. Зокрема, українські вчені не достатньо виявляють себе у авторитетних зарубіжних періодичних виданнях з освіти та освітньої політики. Також недостатньою все ще є кількість висококваліфікованих кадрів викладачів з практичним досвідом роботи в якості аналітиків освітньої політики.

Детальний аналіз існуючого наукового потенціалу дозволяє звернути увагу на необхідність зосередити увагу, перш за все представників політичної науки, на малодосліджених проблемах, до яких відносяться: подолання спрощених, описово-формальних визначень освітньої політики, намагань сформулювати універсальне, всеохоплююче її визначення; осмислення змісту та форм прояву конфліктів інтересів в українському суспільстві на всіх етапах вироблення та впровадження освітньої політики на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівні; вплив освітньої політики на розвиток сучасних форм освітнього врядування; місце та роль української освітньої політики в регіональному та світовому вимірах.

В Україні, у контексті досить широкого впровадження процедур аналізу політики в практику діяльності органів влади, відповідно зростає інтерес і до аналізу освітньої політики з боку підрозділів Міністерства освіти та науки, а також місцевих органів влади. Разом з тим слід констатувати, що науково-експертна спільнота, з одного боку, і владні структури з іншого все ще не налагодили належний рівень співпраці. Науковці, аналітики не завжди встигають вчасно реагувати на нові потреби управлінських та владних структур, а влада досить часто не виявляє бажання спиратись у своїй діяльності на результати наукових досліджень.

У процесі підвищення результативності наукових досліджень, їх орієнтованості на вирішення нагальних питань теорії і практики необхідна концентрація зусиль, перш за все, на аналізі та підготовці відповідних рекомендацій, насамперед, з питань раціонального використання обмежених ресурсів, що виділяться на освіту. У зв'язку із цим практично відсутні

дослідження, спрямовані на обґрунтування (політичне, юридичне, організаційне) легалізації та формалізації вже існуючих на практиці схем залучення коштів батьків та юридичних осіб для задоволення потреб навчальних закладів освіти. І, нарешті, науковий загал має бути більш послідовним у доведенні владі тези, що суб'єктом фінансування з боку держави повинен бути не навчальний заклад, а конкретний учень («гроші ходять за учнем»).

Найбільш гострою проблемою, як показує проведений аналіз, формування сфери досліджень та аналізу освітньої політики є практично відсутня узгодженість та координація зусиль представників різних галузей науки. Практика свідчить, що деякі автори, що пишуть на тему освітньої політики, свідомо чи несвідомо просто ігнорують попередні напрацювання своїх колег. У зв'язку із цим, можливо, час перевести в практичну площину пропозицію, що висувалась деякими незалежними аналітичними центрами про створення в Україні Інституту освітньої політики. На попередньому етапі функцію неформальної координації може взяти на себе відповідний науковий чи науково-навчальний підрозділ (відділ, кафедра політології) де найбільш активно працюють фахівці із проблематики освітньої політики.

Досліджуючи актуальні проблеми освітньої політики в Україні, автор, з огляду на зміст своєї діяльності, намагався на практиці застосовувати результати своїх наукових розвідок. Це, зокрема, знайшло своє відображення в аналізі чинного законодавства, що регламентує діяльність приватних середніх навчальних закладів. Відповідні висновки автора знайшли своє відображення у матеріалах науково-практичних конференцій, семінарів, нарад та наукових публікаціях.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Пономаренко В.М. Формування концептуально-понятійного поля сфери досліджень та аналізу освітньої політики / В.М. Пономаренко // Гілея (науковий вісник): [збірник наукових праць] / [гол. ред. В.М.Вашкевич]. – К., 2010. – Вип. 30. – С. 425-431.
2. Пономаренко В.М. Політика освітніх реформ в Україні / В.М. Пономаренко // Гілея (науковий вісник): [збірник наукових праць] / [гол. ред. В.М.Вашкевич]. – К., 2010. – Вип. 32. – С. 220-227.
3. Пономаренко В.М. Інституціалізація дослідження і аналізу освітньої політики як міждисциплінарного напрямку / В.М. Пономаренко // Освіта регіону. Український науковий журнал. – 2010. – №2. – С. 180-184.
4. Пономаренко В.М. Державна політика в сфері вищої освіти Японії: особливості реформ кінця ХХ-початку ХХІ століття / В.М. Пономаренко //

Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Зб. наукових праць. – Випуск 18(31). – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С. 225-232.

АНОТАЦІЇ

Пономаренко В.М. Дослідження та аналіз освітньої політики в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2010.

Дисертація присвячена аналізу та систематизації досвіду становлення та розвитку нового напрямку у вітчизняній науці – дослідження та аналіз освітньої політики. Розкрито політичні, ідеологічні, теоретико-методологічні передумови активізації уваги вітчизняних дослідників до проблем освітньої політики.

У роботі визначені основні етапи формування сфери досліджень та аналізу освітньої політики в Україні, обґрунтовуються їх особливості. Особлива увага приділяється проблемі входження української політичної науки у світовий дискурс освітньої політики, зокрема, питанням адаптації англomовної термінології до вітчизняних реалій.

У процесі порівняльного аналізу вітчизняних та зарубіжних досліджень освітньої політики виявлено їх загальні риси та наукові методи дослідження. Об'єкт аналізу – праці провідних українських та західних вчених, які репрезентують політичну науку, науку державного управління, філософію політики.

У роботі розкрито дію механізму формування концептуально-понятійного поля досліджень та аналізу освітньої політики у вітчизняній політичній науці. Автор наголошує, що цей процес відбувається значною мірою за рахунок активної адаптації концептуально-методологічного потенціалу західної науки до потреб вітчизняної науки.

У дисертації особлива увага приділяється особливостям становлення нової дисципліни – аналізу освітньої політики. Обґрунтовується перспективи її подальшого розвитку в контексті нових викликів перед вітчизняною освітою.

Автор сформулював ряд практичних рекомендацій стосовно подальшого розвитку досліджень та аналізу освітньої політики в Україні як сфери наукової діяльності та навчальної дисципліни.

Ключові слова: освіта, політика, держава, освітня політика, державна освітня політика, дослідження державної освітньої політики, аналіз освітньої політики.

Пономаренко В.Н. Исследование и анализ образовательной политики в Украине. - Рукопись.

Диссертация на получение степени кандидата наук по специальности 23.00.01 – теория и история политической науки. – Национальный педагогический университет имени Н.П. Драгоманова. – Киев, 2010.

Диссертация посвящена анализу и систематизации опыта становления и развития нового направления в отечественной науке – исследование и анализ образовательной политики. Раскрыто политические, идеологические, теоретико-методологические предпосылки активизации внимания украинских ученых к проблемам образовательной политики.

В работе определены основные этапы формирования сферы исследования и анализа образовательной политики в Украине, обосновывается их особенности. Особое внимание уделяется проблеме вхождения украинской политической науки в мировой дискурс образовательной политики, а именно, вопросам адаптации англоязычной терминологии к отечественным реалиям.

В процессе сравнительного анализа отечественных и зарубежных исследований образовательной политики определены их общие черты и научные методы исследования. Объект анализа – работы ведущих украинских и западных ученых, которые представляют политическую науку, науку государственного управления, политическую философию.

В работе раскрыто действие механизма формирования концептуально-понятийного поля и анализа образовательной политики в отечественной политической науке. Автор обращает внимание на то, что процесс происходит в значительной степени за счет активной адаптации концептуально-методологического потенциала западной науки к потребностям отечественной науке.

В диссертации особое внимание уделяется особенностям становления новой дисциплины – анализу образовательной политики. Обосновываются перспективы ее дальнейшего развития в контексте новых вызовов перед отечественным образованием.

Автор сформулировал ряд практических рекомендаций относительно дальнейшего развития исследования и анализа образовательной политики в Украине как сферы научной деятельности и учебной дисциплины.

Ключевые слова: образование, политика, государство, образовательная политика, государственная образовательная политика, исследование государственной образовательной политики, анализ образовательной политики.

Ponomarenko V.M. Research and Analysis of Education Policy in Ukraine. – Manuscript.

Thesis for the Candidate's Degree in Political Science, specialty 23.00.01 – Theory and History of Political Science. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2010.

Thesis is devoted to analysis and systematization of the experience of development of a new research field in Social and Political Science – Research and Education Policy Analysis. It highlights political, ideological, theoretical and methodological preconditions that encouraged attention of national researchers to education policy issues.

The thesis determines the main stages in the development of Research and Education Policy Analysis in Ukraine, their peculiarities. Special attention is paid to the issue dealing with inclusion of the Ukrainian Political Science into the world Education Policy discourse, namely, adaptation of Anglophone terminology to the national reality.

Comparative analysis of the national and foreign research in the field of Education Policy showed that there are common hallmarks and scientific methods of research. Target of analysis is the research works of the leading Ukrainian and foreign scientists that represent Political Science, Public Administration, Political Philosophy.

Thesis reveals mechanism of the conceptual framework formation of the Research and Education Policy Analysis in Political and Social Science of Ukraine. The author underlines that this process is in progress due to the fast adaptation of the conceptual and methodological basis of the western science to the requirements of the national Social Science.

Thesis focuses on the peculiarities of formation of the new discipline within the national Social Science – Education Policy Analysis. It presents the perspective of its further development within the context of new challenges to the Ukrainian education.

The author presents a series of practical recommendations concerning the further development of Research and Education Policy Analysis in Ukraine as a field of scientific activity and academic subject.

Key words: education, policy, state, education policy, public education policy, research of public education policy, Education Policy Analysis.